

EGY UGRIN NEVŰ SZEMÉLY A 11. SZÁZADBAN NOVGORODBAN

GYÓNI GÁBOR*

Absztrakt: *A novgorodi Szent Szófia székesegyház korai feliratai között egy Ugrin nevű személy nevével találkozhatunk. Noha e személy közelebbi kiléte ismeretlen (minden bizonnyal egy magyarról van szó), ennek kapcsán röviden áttekintésre kerül a Rusz, és különösen Novgorod magyarokra és az Urál vidékére vonatkozó „táj- és népszemlélete”, óhatatlanul is visszakanyarodva a mégiscsak létező Jugria-problémához.*

Kulcsszavak: *Novgorod, Szent Szófia székesegyház, Rusz, Urál, magyarok, Ugrin, Jugria, Ugria*

BEVEZETÉS – NOVGOROD

A középkori Ruszban gazdag írott kultúra alakult ki a 11. század elejétől, a kereszténység „hivatalos” felvétele és elterjedése után. Az írásbeliség kultúrája elsősorban a városok népessége körében vált elterjedté, és számos megjelenési formája volt. A Magyarországon is jól ismert, gazdag és nagyszabású „óorosz” („ókeletiszláv”) krónikák és más könyvek mellett a középkori Rusz gazdag írásbeliségéről árulkodnak a néhány régióban feltárt, zömmel magánszemélyektől származó nyírfakéreglevelek; a különböző tárgyakra (csontokra, fémtárgyakra) vésett, karcolt feliratok és azok a „graffitik”, is melyeket a templomok falára írtak.

Különös helyet foglal el a Rusz írásbeliségében és kultúrájában az északi Novgorod városa. A szoros skandináv kapcsolatokkal rendelkező Novgorod volt a motorja a Rusz tulajdonképpeni létrejöttének, amely kezdetben (a 9. században) a „varjagoktól a görögökig vezető út”, a Ladoga–Vohov–Dnyeper folyami magisztrál hatalmi egyesítését jelentette.

Noha Novgorodban a kereszténység nem rendelkezett olyan mély gyökerekkel, mint Kijevben (a Középső-Dnyeper és a Vorszkla mentén), ahol a jelek szerint már a 9. században felbukkannak az első keresztény fejedelmek (Aszkold, de ha el-

fogadjuk létezését, talán már Kij személyében is), mégis a keresztény Rusz Kijevvel vetekedő, vagy annak jelentőségét el is érő kulturális-politikai központja alakult ki az Ilmeny-tó közelében.

Novgorodi származásúak a Ruszban készült legrégebbi könyvek: a 2000-ben felfedezett, 11. század eleji, viasztáblára írt *Novgorodi zsoldárok* és az 1057-re datálható *Ostromir Evangélium*. Novgorodból származik a legtöbb – immáron ezres nagyságrendben – nyírfakéreglevél, ez az unikális forráscsoport, mely lehetőséget ad arra, hogy szinte belelássunk a középkori emberek fejébe, gondolatvilágába. Novgorodban alakult ki a Rusz évkönyvírásának egyik legnagyobb központja, igen eredeti, sajátos történelemszemlélettel. A legrégebbi fennmaradt óorosz kódex is novgorodi: a pergamenre írt *Novgorodi Első Évkönyv* egyik kézirata a 13. század közepéről. A középkori novgorodi építészet emlékei ma is lenyűgözőek.

A középkori Novgorod jelképe, mi több, a sajátos novgorodi identitás kifejezője volt a 11. század közepén kőből felépített Szent Szófia székesegyház. A székesegyház más történeti értékei mellett a középkori novgorodi írásbeliség egyik fontos emléke is, falain ugyanis számos, a középkorból származó feliratot, ún. „graffitit” lehet felfedezni.¹

* Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Ruszisztikai Központ, H-1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8. dominus2006@yandex.ru

¹ Hasonló feliratok a kijevi Szent Szófia székesegyházban is kerültek elő.

A novgorodi Szent Szófia székesegyház feliratainak tudományos vizsgálata már a 19. században megkezdődött. 1895-ben Ilja Alekszandrovics Sljapkin (1858–1918) művészettörténész fényképeket készített a templom feliratairól. Ezt a munkát a második világháborús pusztítás különösen felértékelte. 1959-ben a templom megmaradt freskóinak restaurálása során szakértő módon vizsgálták, majd kiadták a feliratok egy részét. Összesen 253,

a 11–14. századból származó „graffitit” sikerült feltárni.² Paleográfiai (epigráfiai), stratográfiai, történeti nyelvészeti, esetenként történeti szempontok figyelembevételével viszonylag pontosan datálhatók a feliratok.

Számunkra azért is van jelentősége mindennek, mert a novgorodi Szent Szófia székesegyház egyik korai felirata valószínűleg magyar vonatkozású.

A FELIRAT

A számunkra érdekes felirat a 145. számot kapta. Ez a felirat mára erősen sérült,³ eredeti állapotát I. A. Sljapkin fényképfelvétele és egy másolat őrizte meg. Ezek alapján a felirat szövege jól olvasható (1–2. kép).

A szöveg modern orosz fordításban: „*Радко, Хотко, Сновид, Витомир испили лаговичу здесь, повелением Угурина. Да благослови Бог то, что нам дал. А ему [Угрина] дай спасение. Аминь*”.⁴ Magyarul: „*Radko, Hotko,*

Sznovid, Vitomir kiitták itt a tömlőt,⁵ Ugrin jóváhagyásával. Isten áldása legyen azon, amit nekünk adtál. Neki [Ugrinnak] meg adj megváltást. Amen.”

Az óorosz (ókeletiszláv) nyelvű felirat a 11. századra datálható a nyelvi jellegzetességei alapján, emellett a pogány nevek is korai eredetre utalnak.

A feliratban tehát felbukkan egy Ugrin nevű személy, ami azért érdekes, mert az óorosz nyelvben e szó jelentése ’magyar’.

UGRINOK (MAGYAROK) A RUSZBAN

Jól ismert a Rusz 11. századi történetében három Ugrin, azaz magyar nevű személy: György, Mózes és Efrém, akik az 1015 után kitört belharokban bukkantak fel.

Magyar György a 11. századi Rusz történetének neves alakja. Vlagyimir Szvjatoszlavics halála (1015) után a Kijevet megkapó Szvjatopolk elkezdte módszeresen legyilkolni (fél)testvéreit. Boriszt és Glebet sikerült is megöletnie, majd egy másik féltestvére, a novgorodi Jaroszlav Vlagyimirovics hosszas harcok után elűzte. A Borisz és Gleb meggyilkolásáról szóló, a *Régmúlt Idők Krónikájába* is bekerült kanonizált elbeszélés szerint Szvjatopolk gyilkosokat küldött

az apja által különösen szeretett, a besenyők ellen hadakozni indult Borisz ellen. Az Alta folyó mellett találtak rá Boriszra, és a sátrában ölték meg a fejedelmet, akivel vele volt kedves szolgája, a „magyar” nemzetségből származó György is („...с нимъ бѣ бо се любимъ Борисомъ баше отрокъ съ родомъ снѣ Оугърскѣ именемъ Георги...”; az *Ipatyjev évkönyv* fülszövegében ismerősebben csengő verziója szerint „...родомъ Оугринъ...”; Borisz és Gleb 11. században elkészített legendája szerint „...баше же съ родѣмъ угринѣ, имъньмъ же Георги...”),⁶ aki szintén Szvjatopolk bérgyilkosainak áldozatául esett.⁷ A szövegből kiderül, hogy Borisz és

² MEDINCEVA 1978, 16.

³ Novgorod nagyrészt megsemmisült a második világháborús német (spanyol) megszállás idején, és a Szent Szófia székesegyházban is nagy károk keletkeztek.

⁴ MEDINCEVA 1978, 97–99.

⁵ A ’lagovica/lagъvicja’ szó jelentésére ld. SZRJA V. 8, 158; TRUBACSOVA 1987, 14, 16.

⁶ PLDR I, 286; PSZRL I, 134; PSZRL II, 120.

⁷ Nem tartozik témánkba, mindenesetre érdekes, hogy a 14. században lejegyzett óizlandi Eymundr-szaga ugyanezt az eseményt beszéli el, egyébként meglehetősen pontos részletességgel, csak abban nem a kijevi Szvjatopolk a gyilkos, hanem a novgorodi Jarisleifr, azaz Jaroszlav (DANYILEVSKIJ 1998, 336–354).

Magyar György is buzgó keresztények voltak (a meggyilkolt Borisz és Gleb az első keleti szláv szentekké váltak, de a pravoszláv szentek sorába emelkedett Magyar György is).

Magyar György testvére volt Mózes. A kijevi barlangkolostor először a 13. században (véltetően 11. századi előzmények után) összeállított, de csak későbbi másolatokban fennmaradt (a legkorábbi kézirat a 15. század elejéről származik) paterikonja Mózes életének legfontosabb forrása. Mint a neve (*Угрин*) is utal erre, ő is magyar volt („...*сеѹ бо бысть родом угринь...*”). Akárcsak testvérét, őt is ismerte és kedvelte Borisz. Sikerült elkerülnie a sorsukat, Jaroszlavnál talált menedékre, majd Kijevbe kerül, s ott 1018-ban, amikor Szvjatopolk

és a lengyel Boleszláv elfoglalták Kijevet, fogságba esett, majd lengyel földre hurcolták. A fogságban ellenállt egy szépséges úrnő kísértésének.⁸

A harmadik testvér Efrém volt, aki az egyházi hagyomány szerint 1038-ban Torzsokban (ma is működő) monostort alapított Borisz és Gleb tiszteletére.

E három testvér származására vonatkozóan nem rendelkezünk részletesebb információkkal. A magyar szakirodalomban több találgatás is megjelent eredetükre vonatkozóan, melyekben az volt a közös, hogy mindegyik a testvérek magyarországi eredetét feltételezte,⁹ pedig kézenfekvőbb és logikusabb azzal számolni (Occam borotvája), hogy keleti magyarokról lehet szó.

UGRIN, UGRIA, JUGRIA

Az ugrin jelentése tehát az óorosz (ókeletiszláv) nyelvben 'magyar'. Ez a szó (*ogrinь) az 'onogur' etnonimból ered.¹⁰ A Ruszban az esetek többségében a magyarokat nevezték így, ami nagyon egyszerűen dokumentálható a keleti szláv krónikaszövegeket lapozgatva. Ha belepillantunk a 14. század második feléből származó *Lavrentyjevévkönyv*be, mely az egyik legrégebb óorosz évkönyv, számos adatot találunk, meglehetősen pontatlan datálással: 898. az ugorok (*угри*) megjelenése Kijev mellett, majd Kárpát-medencei honfoglalásuk rövid leírása; 902-re datálva azt az eseményt, amikor VI. Leó bizánci császár felbérelte a magyarokat (*угры*) a bolgárok ellen; 934-nél és 943-nál van szó a Bizánc és Thrákia elleni magyar (*угре*) hadjáratról; a mi I. István királyunkkal (*съ Стефаномъ Оугрьскимъ*) jóban volt Vlagyimir nagyfejedelem, stb.¹¹

Ennek megfelelően Magyarország elnevezése általában Ugra, Ugría volt a középkori keleti szláv terminológiában. Pl. 1015-ben Szvjatoszlav Vlagyimirovics Magyarországra (*въ Оугры*) kívánt menekülni, ám Szvjatopolk bérgyilkosai útközben utolérték.¹² 1150-ben *v* protézissel, Vugra

alakban (*в Вугръхъ*) fordul elő hazánk neve, 1151-ben pedig ismét Ugra Magyarország neve (*нриде король съ Оугры*),¹³ s a sort még lehetne hosszan folytatni.

Bonyolítja viszont a helyzetet, hogy az ugrin, ugrí (*ogrinь) etnonim nem minden esetben jelent magyart a középkori keleti szláv terminológiában. A *Régmúlt Idők Krónikája* bevezető részében felbukkannak a „*fehér ugorok*” (*Оугру Бѣлиу*), akik biztosan nem a magyarokkal azonosíthatók. A történet szerint a „*fehér ugorok*” a 7. században, Herakleiosz bizánci császár idején költöztek a Duna menti tájjal (a Kárpát-medencével) azonosított „*Szloven földre*”. Ez az értesülés végző soron a bizánci Georgiosz Hamartolasz (azaz „György barát”) világkrónikájára megy vissza (ennek középkori orosz fordításában egyébként Herakleiosz bizánci császár perzsák ellen hadakozó szövetségeseit, vagyis a kazárokat nevezi a szövég ugrinak).¹⁴

Kik ezek a „*fehér ugorok*”? Szerencsére más forrásaink is vannak (az amúgy forrásszegény korszakból), melyek megerősítik, hogy a 7. században – nem éppen Herakleiosz uralkodása ide-

⁸ PLDR II, 442–453.

⁹ Erről a kérdéstről további irodalommal ld. LEPAHIN 2009, 43–46.

¹⁰ FASZMER 2008, 147.

¹¹ PSZRL I, 25, 29, 43, 126.

¹² PSZRL I, 139.

¹³ PSZRL I, 329, 336.

¹⁴ ISZTRIN 1922, 434; PSZRL I, 11; FONT 2005, 24.

jén – jelentős migráció zajlott Kelet-Európában, melynek egyik ága elérte a Kárpát-medencét is. A Kuvrat nevéhez köthető, a Kubány–Don vidékére lokalizálható ún. Nagy-Bulgária felbomlása után – mint beszámol erről Hitvalló Theophanész és Niképhorosz bizánci krónikája is – Kuvrat öt fia különböző irányokba vándorolt. A legidősebb, Bajan (Thephanésznél Batbaján) „*egészen mostanáig*” ősei földjén él. A második fiú, Kotrag, akinek a nevében talán perszonifikálódott népvét (kutrigur) sejthetünk, átkelt a Tanaisz, azaz a Don folyón és azzal szemben telepedett le (ez is bizonyítja, hogy Kuvrat államának központja nem lehetett a Dontól nyugatra). A harmadik testvér, Aszparuch, átkelve a Dnyeperen és a Dnyeszteren is, meg sem állt az Isztrosz, azaz az Al-Duna melléig. A negyedik fiú Pannoniában telepedett le és az avarokkal kötött együttműködést, alattvalója lett a kagánnak. Az ötödik pedig Itáliába, Ravenna környékére költözött. Az utóbbiakról Paulus Diaconus is említést tesz a 8. században, igazolva mintegy a bizánci kútfők hitelességét.¹⁵ A bulgárok közül tehát sokan széttelepültek. A török nyelvű bulgárok később legjelentősebbé váló csoportjáról, a volgai bulgárokról nem emlékezik meg Niképhorosz és Theophanész, bár újabb régészeti leletek alapján tudjuk, hogy egy csoportjuk már a 7. században megjelent a Középső-Volga vidékén.¹⁶

Niképhorosztól és Theophanesztől függetlenül más – kazár, örmény (a korábban Movszesz Horenacinak tulajdonított, de inkább a 7. századi Ananyija Sirakacihoz köthető *Geográfiában*),¹⁷ keleti szláv és szír (Szíriai Mihály) – források is megerősítik, hogy az onogurok (bulgárok) egy része nyugatra, a Dunához költözött a 7. század végén, de ezt megelőzően is van arra vonatkozó adat, hogy bulgárok éltek a Kárpát-medencében.¹⁸ Tulajdonképpen ide köthető a magyar krónikás hagyomány értesülése is, miszerint a magyarok (*Hungari*) 677-ben költöztek be a Kárpát-medencébe,¹⁹ ami nagyjából helyes is, ha a „*hungari*” alatt onogurokat értünk.

A Kárpát-medencében a magyar honfoglalás előtt élt onogurokról is rendelkezünk néhány szórványos adattal, melyek különösen értékesek e forrásszegény periódusban.²⁰ Ezt a népességet nevezték tehát „*fehér ugor*nak” a keleti szláv hagyományban, „*fekete ugor*nak” pedig a (honfoglalás előtti) magyarokat. A *Régmúlt Idők Krónikájának* bevezető részében, ahol a fehér ugorokról is szó esik, a besenyők és a magyarok egy időben való megjelenéséről írnak.²¹ Tulajdonképpen ez a fehér ugor - fekete ugor megkülönböztetés jelenik meg a 11. század elején a Magyarországon és Kijevben is járt Querfurti Brunó írásaiban; egészen pontosan, Querfurti Brunó csak fekete „magyarokról”, helyesebben, ungrikról ír. Ez a terminológia alighanem (keleti) szláv, kijevi eredetű lehet Brunónál, és ennek megfelelően is értelmezendő (vagyis nincsenek fekete és fehér magyarok).²²

A fentiekén kívül van még egy jelentéstartománya a szónak az ókeletiszláv irodalomban. A *Régmúlt Idők Krónikája* bevezető részében az északi, főleg finnugor népek felsorolásánál (Jafet része) találkozhatunk a Rusz, Csúd, merja, muroma, mordva, zavolocsjei Csúd, Perm, Pecsera, Jam után az Ougra (*Оугра*) névvel (az *Ipatyjev-évkönyv* változata szerint Jugra [*Югра*]).²³ Hogy mi ez az északi Ugra, arra vonatkozóan a későbbi hírek tartalmaznak utalásokat, és éppen Novgorod vonatkozásában.

Ez nem véletlen, hiszen a „nordikus”, folyami magisztrális kultúrát képviselő Novgorod volt az első hatalmi központ a Ruszban, mely megkezdte az orosz Észak és az Urál kolonizálását.²⁴

A *Régmúlt Idők Krónikájában* az 1096-os évnél olvasható elbeszélés szerint (amely négy évvel korábban hangzott el) egy Gyurjata Rogovics nevű novgorodi előkelő a Novgorodnak adót fizető Pecserába küldte embereit. Onnan a *Lavrentyjev-évkönyv* szerint Jugrába (*Югра*), az *Ipatyjev-*

¹⁵ DIACONUS 2012, 164–165.

¹⁶ CSICSUROV 1980, 153–154, 162; BAGAUTGYINOV–BOGACSOV–ZUBOV 1998, 22; BAGAUTGYINOV–HUZIN 2006, 116–117.

¹⁷ VOSTLIT.

¹⁸ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 212, 218–220; KMOŠKÓ 2004, 194; USZMANOV–HAKIMOV 2006, 660–670.

¹⁹ SRH I 284.

²⁰ OLAJOS 1969; KIRÁLY 1987, 166–169; BÓNA 1994.

²¹ PSZRL I, 11.

²² DHA I, 46.

²³ PSZRL I, 4; PSZRL II, 4.

²⁴ A novgorodi kolonizáció jellegét tekintve amúgy jelentősen eltért a későbbi moszkvaitól (GOLOVNYOV 2009).

évkönyv szerint Ugrába (*Oyypa*) mentek, mely föld lakóinak sajátos nyelvük van. Az *ugriai/jugriai* emberek a szamojédok szomszédságában éltek. Olyan hegységről beszéltek a novgorodiaknak, melyek a (nyilván északi) tengerig nyúlnak, az égig érnek, s olyan, érthetetlen nyelvű lakói vannak, akik fém tárgyakat prémre cserélnek.²⁵

A hegység nyilvánvalóan a ma Urálként ismert hegláncra vonatkozik, vagyis erre a találkozásra a jugriaiak és a novgorodiak között még az Uráltól nyugatra kerülhetett sor. A szöveg szerzője hozzáteszi, ezek azok a népek, akiket még Nagy Sándor zárt északon a nagy hegyek közé; vagyis ezen értelmezés szerint Jugria területe már kívül esett egy bizonyos „civilizációs kereten”. Az elbeszélésből az is következik, hogy a találkozás akkor még rendkívülinek számított, értelmezésre szorult, nem volt magától értetődő; vagyis a novgorodiak valóban 1090 körül jutottak el először az Urálhoz.

A 15. századi *Ipatyjev-évkönyv* a *Régmúlt Idők Krónikája* mellett a kijevi és halicsi krónikaírás hagyományát tartalmazza, de néhány eredeti északi (ladogai) információ is olvasható benne. Az egyik ilyen szerint 1114-ben a Ladoga–Volhov vidékéről indult egy expedíció Jugrába és a szamojédokhoz.²⁶ Ez az utolsó említése a „déli” *Ipatyjev-évkönyv*ben Jugriának. Ez az évkönyv egyébként következetesen Ugriának nevezi Magyarországot, és ugoroknak a magyarokat (kivéve a bevezető részt).²⁷

Ugria (Jugria) kapcsán a novgorodi irodalom a leginkább autentikus. Nézzük ennek az adatait. A *Novgorodi Első Évkönyv* Ugrának nevezi Magyarországot, ugoroknak a magyarokat (969, 1219, 1245, 1412).²⁸ Az északkeleti térség neve pedig Jugria, lakói jugorok (1187, 1193–1194, 1323, 1329, 1445).²⁹

A „legteljesebbnek” tekintett novgorodi krónika, a 15. század közepén összeállított *Novgorodi Negyedik Évkönyv* szintén tartalmazza bevezető részében az északi Ugráról (*Oyypa*) szóló értesülést.³⁰ Az 1193–1194. év eseményei elbeszélésénél az északkeleti vidéket Jugrának nevezi.³¹ Ugyanez a kifejezés fordul elő 1330-nál is.³² 1357-ben egy sikertelen jugriai expedícióról olvashatunk.³³ Az 1364-es jugriai hadjárat leírásánál már viszonylag pontos földrajzi meghatározás is szerepel, a Jugriába induló novgorodiak az Ob és a Dvina felső folyása mentén levő hatalmas területen csaptak össze az őslakosokkal.³⁴

Ebben az évkönyvben azonban szintén van nyoma annak, hogy nem következetesen használják az *Ugra/Jugr(i)a* terminusokat. A magyarországi tatárjárás elbeszélésénél felváltva használja az ugor és jugor elnevezéseket a magyarokra és Magyarországra vonatkoztatva. Magyarországot „*zemlja Ugorszkajának*” (*земля Угорская*) nevezi, ám Nagyváradot már „*Varjadin Jugorszkijnak*” (*Варядин Югорский*).³⁵ És megfordítva: 1446-ban a novgorodiak keleti hadjáratát Ugra elleni akciónak nevezi.³⁶ Az egyik szövegváltozat egyébként a nevezetes 1193-as hadjáratot is Ugra elleni küzdelemként írja le.³⁷

A 16. századi orosz történeti irodalom monumentális szerkesztménye, a mára elveszett forrásokat is felhasználó *Nyikon-évkönyv* is a bevett szóhasználat szerint Ugriának nevezi Magyarországot.³⁸ Jugra pedig általában az Észak-Urál vidékének a neve.³⁹ Viszont ebben a műben is találkozhatunk azzal, hogy Ugor földnek is nevezték ezt az északi térséget (például Moszkva 1499-es hadjáratának leírásakor).⁴⁰

²⁵ PSZRL I, 235; PSZRL II, 225; KLIMA 1999, 54.

²⁶ PSZRL II, 277.

²⁷ Hacsak nem vesszük ide Uleb 1032-es „Vaskapuhoz” vezetett hadjáratát, melynek emléke a *Novgorodi Negyedik Évkönyv* hagyományában maradt fenn.

²⁸ NPL 59, 120, 298, 403.

²⁹ NPL 38, 40–41, 97, 99, 425; KLIMA 2002, 64–86.

³⁰ PSZRL IV, 2.

³¹ PSZRL IV, 175–176.

³² PSZRL IV, 262.

³³ PSZRL IV, 287.

³⁴ PSZRL IV, 290–291.

³⁵ PSZRL IV, 474.

³⁶ PSZRL IV, 441.

³⁷ PSZRL IV, 591.

³⁸ PSZRL IX, 16–18.

³⁹ PSZRL IX, 127.

⁴⁰ PSZRL XII, 249.

És megfordítva, előfordul az is, hogy Jugrának nevezi Magyarországot. Így pl. 1119-ben (1118-ban) arról értesülhetünk, hogy Jaroszlav Szvjatopolsics volhíniai fejedelem Magyarországra, Jugrába (в Юзрѣ) menekült.⁴¹ 1138-ban Jaropolk nagyfejedelemet csehek, len-

gyelek, kijeviak, perejaszlaviak, vlagyimiriek és jugricsnak nevezett magyarok kísérték.⁴² Vagyis azt láthatjuk, hogy a középkori keleti szláv/orsz terminológiában lényegében ugyanazzal a szóval nevezték meg a Duna menti Magyarországot és az Urál környéki Jugriát/Ugriát.

„UGOROK” ÉS MAGYAROK

Lényegében arról van szó, hogy a középkori orosz források – évszázadokkal mintegy megelőzve a modern tudományosságot – ugyanazon a néven neveztek a Kárpát-medencében lakó magyarokat és az Urál környékén élő „ugorokat” (és ebből a szempontból irreleváns, hogy az Ugriához/Jugriához hasonló Jura név megtalálható muszlim forrásokban is, a felvetett probléma ugyanis nem filológiai/etimológiai természetű, hanem a középkori keleti szlávok „táj és népszemléletével” kapcsolatos). Csakis egyetérthetünk B. A. Szerebrennyikov akadémikussal abban, hogy az orosz forrásokban szereplő Jugriának és a magyarok nevéként használt ugnak valamilyen köze van egymáshoz.⁴³

A kérdés irodalma bőséges és jól ismert. Felmerültek olyan nézetek, melyek szerint az Urálra vonatkoztatható Ugra/Jugra/Jugria (keleti szláv) elnevezések esetleg antik (!) eredetűek lehetnek. Hérodotosz *Görög-perzsa háborújában* Szkítia viszonylag részletes leírását adja, lakói között említ egy „iürka” nevű népet, amelyben néhány kutató (például Munkácsi Bernát, Georgij Vernadszkij)⁴⁴ ugorokat vélt felfedezni, annak ellenére, hogy az ’ugor’ önelnevezésként nem létezik az ugor népek körében. Mint arra Ligeti Lajos is rámutatott, a ’iürka’ semmiképpen nem lehet kapcsolatban az ugorokkal, tekintve, hogy utóbbi népnév minden kétséget kizáróan az onogur etnonimból ered.⁴⁵

Egy másik elképzelés szerint – melyet már Reguly Antal is megfogalmazott – az orosz Jugra (*Ugra*) a komi Jögrából eredhet.⁴⁶ A komik ugyanis jögrának nevezik az ugorokat, s ennek alapján elképzelhetőnek tűnt, hogy az orosz Jugria a komi szó kölcsönzése lenne (maga a szó etimológiája így is bizonytalan: B. A. Szerebrennyikov szerint *jögra* a finnugor *jong ’ember’ szóból eredne; míg V. I. Lytkin véleménye szerint a *jögra* alak egy eredeti *jongra formára megy vissza, amelynek jelentése ’világos (fehér) folyó’ lenne).⁴⁷ De olyan elképzelés is olvasható, miszerint a Jugria elnevezés azon török ujugrok nevéből eredhet, akik, úgymond, a 9–10. században vándoroltak az Irtsis–Dél-Urál régiójába.⁴⁸

Azok az elképzelések, melyek cáfolni igyekeznek a kapcsolatot a Jugria (Ugria) név és a magyarok külső elnevezése között, abból indulnak ki, hogy a Jugria és Ugria elnevezések hasonlósága mögött „történeti tény” van, vagy feltétlenül azt kell tükröznie.⁴⁹ Mivel onogurok soha nem éltek Jugriában, ezért ez a földrajzi név nem is eredhet az onoguroktól – írta Hajdú Péter, nem véve figyelembe a jel-jelölt-jelölő különbözőségét, a filológiai érveket történeti köntösbe bújtatva (az indiánok sem éltek Indiában).⁵⁰ Holott már Zsirai Miklós rátapintott a lényegre, amikor ezt írta a két földrajzi név valószínű etimológiai azonosságáról: „Mindebből azt a meggyőződést meríthet-

⁴¹ PSZRL IX, 150; FONT 2005, 45.

⁴² PSZRL IX, 162; FONT 2005, 158–160.

⁴³ SZEREBRENNYIKOV 1963, 6.

⁴⁴ Munkácsi primitív analógiával azzal vélte bizonyítani a „iürkák” ugorágát, hogy egy ugor medveéneken ugyanolyan vadászati módot írnak le (a fáról való vadászatot), mint ami Hérodotosznál is megtalálható a „iürkákra” vonatkoztatva (MUNKÁCSI 1894; HAJDÚ 1962, 84; VERNADSKIJ 1997, 84).

⁴⁵ LIGETI 1943, 53.

⁴⁶ ORTUTAY 1973, 35.

⁴⁷ TURKIN 1983, 45–50.

⁴⁸ VÁSÁRY 1982, 257.

⁴⁹ Erről a problémáról ld. még NAPOLSKIH 1998.

⁵⁰ HAJDÚ 1985, 34–35; VÁSÁRY 2008.

jük, hogy fején találták a szöveget, akik a XV-XVIII. században a magyar (ungri) és a vogult-osztjákat (Ugra, Jugria) nemcsak nyelvében, hanem külső elnevezésében is azonosnak vették.”⁵¹

Azaz az Ugria és Jugria nevek közti „azonosság”, vagyis ezek váltakozása, sűrű cseréje, következetlen használata annak a bizonyítéka, hogy akik ezen elnevezéseket használták (a keleti szlávok), tisztában voltak azzal, hogy a Kárpát-medencében lakó „ugorok” (azaz magyarok) és az Urálban lakó („jugorok”), azaz a ma obi-ugornak nevezett népcsoportok elődei/hozzátartozói között valamilyen (rokoni) kapcsolat van. Ez az orosz forrásból származó hagyomány jelenik majd meg a (kora) újkorban Oroszországban megfordult vagy az orosz hagyományt jól ismerő íróknál Miechowi Mátyástól kezdve Sigismund Herbersteinen át Nicolaes Witsenig, a geográfus Pallasig (a sort hosszan lehetne folytatni), akik mind a magyarok uráli eredetéről írtak.

E névadásból az is következik, hogy a keleti szlávok először a magyarokat ismerték meg (ugor-

ként), majd később, a 11. század folyamán az Urálba érkezve, s felismerve a magyarok (ugorok) és az uráli őslakosok közti nyelvi rokonságot, vagy „tudva” a magyarok (ugorok) uráli gyökereiről, az uráli őslakosokat is hasonló névvel illették. Mindez azt is feltételezi, hogy – tekintettel arra, hogy a keleti szlávok és a magyarok már a honfoglalás előtt kapcsolatba léptek egymással – a keleti szlávok „etnoterritoriális” képzetében a magyarok meghatározott helyet foglaltak el.

A keleti szlávok és a magyarok közötti korai kapcsolatok jól dokumentálhatók történetileg és nyelvészetileg is. Ezen kapcsolat egyik emléke a nevezett novgorodi templomfelirat.

Vajon az Ugrin név kire vonatkozott, egy magyar vagy esetleg egy jugriai személyre? Történeti okok miatt valószínűbb, hogy egy magyarról lehetett szó, aki valahogyan Novgorodba került (esetleg a három testvér valamelyikére vonatkozhatott?). De ismerve Magyar György, Mózes és Efreim életútját, akik részben szintén a Rusz északi régióiban tevékenykedtek, ez nem is annyira meglepő.

IRODALOM

FORRÁSOK

DHA: *Diplomata Hungariae Antiquissima* V. I. Praefuit Györffy Gy. Budapest 1992.

DIACONUS 2012: Paulus Diaconus: *A langobárdok története*. Gombos F. A. fordítását felhasználva közreadja: Galamb Gy. Budapest 2012.

NPL: *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*. Ред.: Тихомиров, М. Н. Москва–Ленинград 1950.

PLDR I: *Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI – начало XII века*. Ред.: Дмитриев, Л. А. – Лихачев, Д. С. Москва 1978.

PLDR II: *Памятники литературы Древней Руси. XII век*. Ред.: Дмитриев, Л. А. – Лихачев, Д. С. Москва 1980.

PSZRL I: *Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская летопись*. Москва 1997.

PSZRL II: *Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись*. Москва 1998.

PSZRL IV: *Полное собрание русских летописей. Ч. I. Новгородская четвертая летопись*. Москва 2000.

PSZRL IX: *Полное собрание русских летописей. Летописный сборник, именуемый патриаршей или Никоновской летописью*. Москва 2000.

PSZRL XII: *Полное собрание русских летописей. Летописный сборник, именуемый патриаршей или Никоновской летописью*. Москва 2000.

SRHI: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit E. Szentpétery V. I. Budapest 1999.

VOSTLIT: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumen/t/Kavkaz/VII/Arm_Geogr/text1.phtml?id=2184 (2016. 03. 12.)

BAGAUTGINOV–BOGACSOV–ZUBOV 1998: Багаутдинов, Р. С. – Богачев, А. В. – Зубов, С. Э.: *Протоболгары на Средней Волге*. Самара 1998.

⁵¹ ZSIRAI 1937, 145.

- BAGAUTGYINOV–HUZIN 2006: Багаутдинов, Р. – Хузин, Ф.: Ранние болгары на Средней Волге. In: *История татар с древнейших времен в семи томах II. Волжская Булгария и Великая Степь*. Казань 2006, 116–123.
- BÓNA 1994: Bóna I.: Wangarok. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk.: Kristó Gy., szerk.: Engel P. – Makk F. Budapest 1994, 737.
- CSICSUROV 1980: Чичуров, И. С.: *Византийские исторические сочинения: «Хронография» Феофана, «Бревиарий» Никифора. Тексты, перевод, комментарии*. Москва 1980.
- DANYILVESZKIJ 1998: Данилевский, И. Н.: *Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.)*. Москва 1998.
- FASZMER 2008: Фасмер, М.: *Этимологический словарь русского языка IV*. Москва 2008.
- FONT 2005: Font M.: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged 2005.
- GOLOVNYOV 2009: Головнёв, А. В.: Нордизм и ордизм в русской истории. In: *Новгородская Земля – Урал – Западная Сибирь в историко-культурном и духовном наследии Ч. 1*. Ред.: Янин, В. Л. Екатеринбург 2009, 204 – 217.
- HAJDÚ 1962: Hajdú P.: *Finnugor népek és nyelvek*. Budapest 1962.
- HAJDÚ 1985: Хайду, П.: *Уральские языки и народы*. Москва 1985.
- ISZTRIN 1922: Истрин, В. М.: *Хроника Георгия Амартола в древнем славянском переводе II*. Петроград 1922.
- KIRÁLY 1987: Király P.: A VIII–IX. századi *Ungarus, Hungaer, Hunger, Hungarius, Onger, Wanger* személynevek In: *Magyar Nyelv* 83:2 (1987) 162–180.
- KLIMA 1999: Klima L.: *Finnugor történeti chrestomatia I*. Budapest 1999.
- KLIMA 2002: Klima L.: *Finnugor történeti chrestomatia II*. Budapest 2002.
- KMOSKÓ 2004: Kmoskó M.: *Szír írók a steppe népeiről*. Budapest 2004.
- LEPAHIN 2009: Lepahin V.: Magyar Szt. Mózes a történelemben és az irodalomban. In: *Szent Orsolyától Iszaak Babelig. Ruszisztikai előadások – nem csak történészeknek I. A Magyar-Orosz Történész Vegyesbizottság Magyar Tagozatának ülésén elhangzott előadások (2008–2009)*. Szerk.: Szvák Gy. Budapest 2009, 41–86.
- LIGETI 1943: Ligeti L.: Az uráli magyar őshaza. In: *A magyarság őstörténete*. Szerk.: Ligeti L. Budapest 1943, 36–70.
- MEDINCEVA 1978: Медынцева, А. А.: *Древнерусские надписи Новгородского Софийского собора XI–XIV века*. Москва 1978.
- MUNKÁCSI 1894: Munkácsi B.: Az ugorok legrégibb történeti emlékezete. *Ethnographia* 5 (1894) 160–180.
- NAPOLSZKIN 1998: Напольских, В. В.: О происхождении названия Югра. In: *Сибирь в панораме тысячелетий (Материалы международного симпозиума) 2*. Ред.: Гемуев, И. Н. Новосибирск 1998, 343–351.
- OLAJOS 1969: Olajos T.: Adalék a (H)ung(a)ri(i) népnév és a késő avarkori etnikum történetéhez. *Antik Tanulmányok* 16 (1969) 87–90.
- ORTUTAY 1973: *A finnugor őshaza nyomában*. Szerk.: Ortutay Gy. Budapest 1973.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1998: Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Budapest 1998.
- SZEREBRENNYIKOV 1963: Серебренников, Б. А.: *К вопросу о связи башкирского языка с венгерским*. Уфа 1963.
- SZRJA 1981: *Словарь русского языка XI–XVII вв. Крада-Лящина*. Гл. ред.: Филин, Ф. П. Москва 1981.
- TRUBACSOVA 1987: Трубачева, О. Н. (ред.): *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд 14 (*labati - *lěteplъjъ)*. Под редакцией О. Н. Трубачева. Москва 1987.
- TURKIN 1983: Туркин, А. И.: Этнонимы в Коми топонимии. In: *Методы топонимических исследований*. Ред.: Матвеев, А. К. Свердловск 1983, 45–50.
- USZMANOV–NAKIMOV 2006: Усманов, М. – Хакимов, Р. (ред.): *История татар с древнейших времен в семи томах II. Волжская Булгария Великая Степь*. Казань 2006.
- VÁSÁRY 1982: Vásáry I.: The Yugria problem. In: *Chuvash Studies*. Ed.: Róna-Tas A. Budapest 1982, 247–257.
- VÁSÁRY 2008: Vásáry I.: A Jugria-kérdés: „Ceterum censeo Iugriam esse delendam.” In: Vásáry I.: *Magyar őshazák és magyar őstörténészek*. Budapest 2008, 73–87.

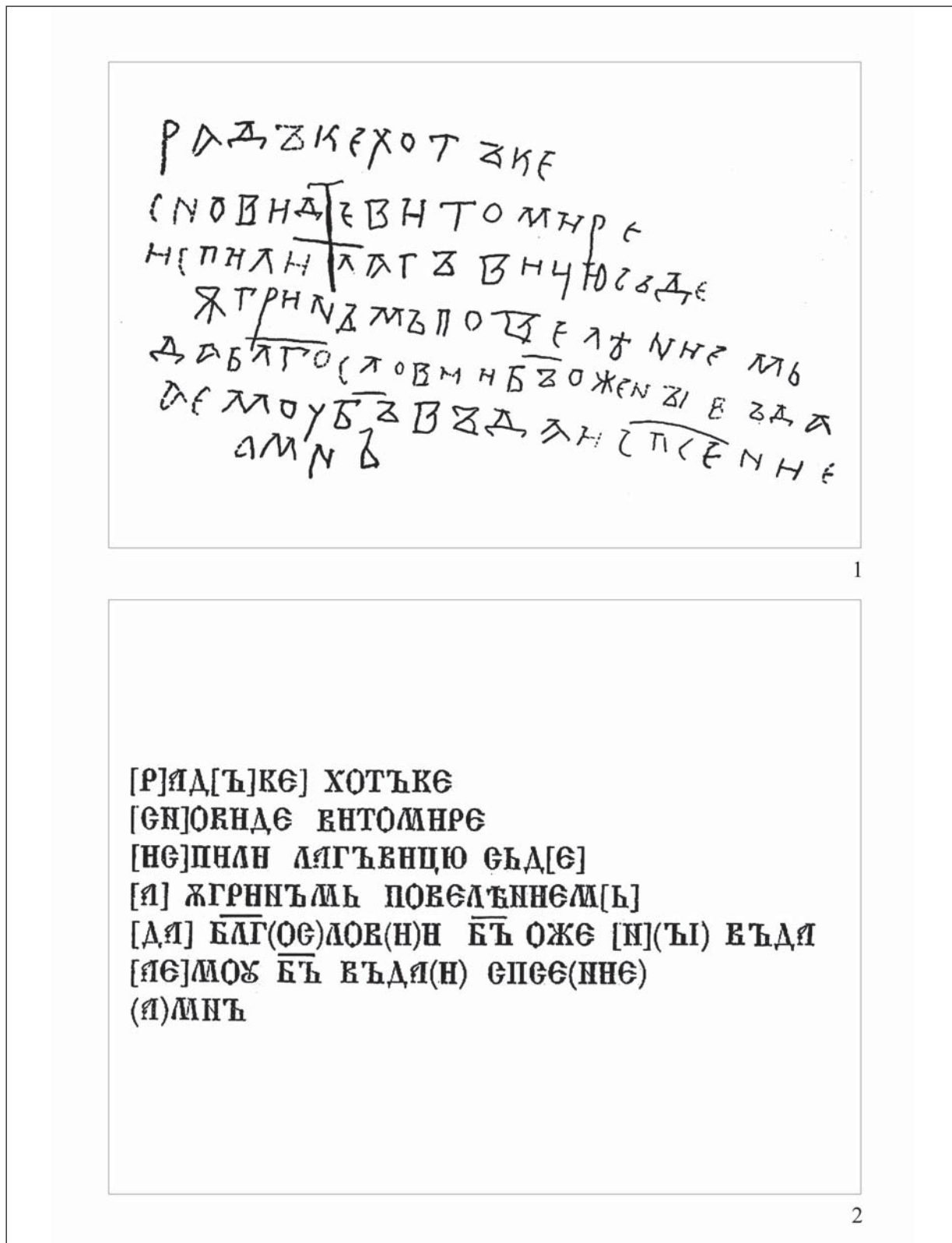
VERNADSKIJ 1997: Вернадский, Г. В.: *Древняя Русь*. Тверь–Москва 1997.

ZSIRAI 1937: Zsirai M.: *Finnugor rokonságunk*. Budapest 1937.

УГРИН ИЗ НОВГОРОДА (XI в.)

На стенах *Новгородского Софийского Собора* еще в XIX в. были обнаружены средневековые надписи, т. н. «граффити». В одной из них упоминается некий Угрин. Кто он был неизвестно, однако это имя, скорее всего связано с венграми (мадьярами), и свидетельствует о том, что в Новгороде в XI в. жил какой-то венгр. Имя Угрин было хорошо известно в Древней Руси, в XI в. жили три брата Георгий, Моисей и Эфрем Угрины.

В данной статье проанализируем исторический контекст значения слов «угрин», «Угр(и)а», «Югр(и)а», возвращаясь к «проблеме Югрии». Данные древнерусской литературы (фактическое «сливание» терминов угры-югры, Угрия-Югрия, в значении «Венгрия» и уральского региона, «угров») свидетельствует о том, что средневековые восточные славяне знали, что между мадьярами («уграми»), и народом, живущем на Урале существует какая-то связь.

1. kép. 1: A novgorodi Szent Szófia székesegyház 145. számú felirata a róla készített másolat alapján (MEDINCEVA 1978 nyomán); 2: A novgorodi Szent Szófia székesegyház 145. számú feliratának olvasata (MEDINCEVA 1978 nyomán)

Рис. 1. 1: Надпись № 145 Новгородского Софийского собора. Пропись на кальке (по МЕДИНЦЕВОЙ 1978); 2: Чтение надписи № 145 Новгородского Софийского собора (по МЕДИНЦЕВОЙ 1978)